

Czétány György:
A teremtés mint diszjunktív szintézis

Bevezetés

A gondolkodás történetét végigkíséri a gondolatnak az az igyekezete, hogy a valóságot a maga egészében értse meg, ahogyan az keletkezik, és ahogyan van. Ez az a törekvés, amit Platón a bölcsesség szereteteként, Kant metafizikai hajlamként, Schelling univerzális akaratként határoz meg. Természetesen ez az egészre irányuló szeretet, hajlam, vagy akarat feltételez egy határokkal bíró, ugyanakkor környezetére nyitott eleven érzéki testet. A gondolat érzéki környezetét valóságegésszé tágítja ki, illetve abban érti meg. Nem egy progresszív bővítésről van szó, hanem egy hermeneutikai körről, melyben a gondolat a valóságegészt a környezetből kiindulva, ugyanakkor a környezetet eleve a valóságegésztben elhelyezve érti meg. A filozófia egyik alapvető feladata története során e létmegértés fogalmi artikulációja. A filozófia történetében a valóságegészt megértő gondolat különböző fogalmakban ad hírt magáról: *noészisz*, *szophia*, *scientia transcendens*, *amor Dei intellectualis*, *die intellektuelle Anschauung*, *das absolute Wissen* stb. A valóságegész megértésére törekvő gondolat persze nemcsak a filozófiában, hanem például a tudományban és a művészetben is tudatossá teszi és artikulálja magát.¹

Jelen tanulmány része annak a programnak, melynek keretében a valóságegészre irányuló gondolat történetét és struktúráit tárom fel; azt nézem meg, a gondolkodás története milyen általános érvényű „szintéziseket” mutat fel a különböző kultúrákban és korokban. E tanulmányban a gondolat genealógiájával foglalkozom, azaz eredetére kérdezek rá. A valóságegészt megértő gondolat eredendő formája éppenséggel az a forma, amely saját eredetére kérdez rá: a mítosz. Ezen belül pedig az a mítosz, amely a világregend születésével és lényegi összefüggéseivel foglalkozik, vagyis a *teremtésmítosz*.

---

¹ A valóságegészre irányuló gondolkodás filozófiai artikulációiról *A transzcendentális probléma és A transzcendentális filozófia története* című tanulmányaimban foglalkozom. Tágabb értelemben vett – a tudományt és a művészetet is magában foglaló – artikulációiról lásd *A transzcendentális illúzió keletkezése és története* című könyvemet.

Eredet alatt nem egy adott (normaként érvényesülő) kultúra felől tekintett történeti időn mért eredetet értek, hanem az egyes kultúrák által a maguk számára meghatározott eredetet. Mégsem használnám erre az „abszolút eredet” és „relatív eredet” fogalmi szembeállítását, hiszen az eredet minden kultúra számára abszolút. Ernst Cassirer a mitikus gondolkodást tárgyaló könyvében a mítoszban elbeszélte múltat – a történeti múlttal szembeállítva – abszolút múltnak nevezi. Azért abszolút, mert ennek a múltnak „nincs további »miért«-je: ez a dolgok miéértje. Éppen az különbözteti meg a mítosz időszemléletét a történelemétől, hogy számára van egy abszolút múlt, melynek mint olyannak a továbbhaladó magyarázatára sem lehetőség, sem szükség nincsen.”² Jan Assmann *A kulturális emlékezetben* átveszi Cassirer fogalmát. Assmann esetében az abszolút múlt olyan kultúrát megalapozó, mitikus korszakot jelöl, „amelytől a tovahaladó jelen mindig azonos távolságban marad, s amely így valamifajta örökkévalóságot jelent [...]”.³ A mítosz szerepe a jelennek az eredetként értett múlt általi megalapozása. „A mítosz olyan alaptörténet, amelyet egy bizonyos jelennek az ősi eredet felőli megvilágítására beszélnek el.”⁴ „A mítosz: megalapozó történeté sűrített múlt.”⁵ A jelent eredetként megalapozó abszolút múlt legelemibb értelemben a világ teremtésének elbeszélésében jelenik meg. Az abszolút múltra irányuló gondolat a teremtésmítoszban egyszerűen a valóságésszre irányuló gondolat.

A valóságésszre irányuló gondolat egyáltalán nem egy vagy néhány magas-kultúra sajátossága, nyomai bármely emberi közösségben fellelhetők. Legbeszéde-sebb nyoma épp a teremtéstörténet. A tanulmány hipotézise szerint kontinenseken átívelő módon, a legkülönbözőbb helyekről és időkből, különböző kultúrákból származó kozmogóniák jelentős részében találunk egy közös motívumot. Eszerint a teremtés *tagok valamiféle elválasztása és az elválasztott tagok rögzítése, egyben tartása*. A teremtést megelőző állapot nélkülöz minden megkülönböztetést, elválasztást, inkább mindennek az egybefolyásával jellemezhető. A teremtés ezt az állapotot szünteti meg. A megszüntetés eseményszerű, mely esemény az elválasztatlan közegbe egy csapásra elválasztásokat iktat, és ezzel azt tagokra bontja.⁶ Egyúttal létrejön az e tagokból álló és azokat rögzítő világrend. Az elválasztás ese-

² Cassirer, Ernst: *Philosophie der Symbolischen Formen. Zweiter Teil. Das mythische Denken*. Berlin, Bruno Cassirer Verlag, 1925, 134.

³ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest, Atlantisz, 2004, 78.

⁴ I. m., 53.

⁵ I. m., 78.

⁶ Az elválasztás egyúttal a tagolt állapotnak a tagolatlantól való elválasztása. Mivel azonban a tagolatlan állapot minden tagoltság megszüntetése, ezért épp az elválasztás foglalja magában az elválasztottság, a rend megszűnésének mindenkorai lehetőségét, veszélyét. E veszély megvalósulása például a legkülönbözőbb tájakról származó mítoszokban az özönvíz eseménye.

ménye teszi lehetővé a szilárd világrend kialakulását. Az elválasztást és az elválasztottak egyben tartását végrehajtó művelet meghatározására a *diszjunktív szintézis* fogalmát használom. A hipotézis szerint tehát a gondolkodás a valóságéész keletkezését eredendően igen sok esetben tagok diszjunktív szintéziseként érti meg.⁷

Az alábbi elemzésekben e hipotézist igyekszem a legkülönbélebb kultúrákból származó példákkal igazolni. Nem foglalkozom azzal, milyen összefüggés áll fenn a mítoszok és az őket létrehozó társadalmak között, e mítoszok milyen intézményi vagy rituális funkcióval bírnak, milyen pszichológiai magyarázat adható rájuk, vagy milyen narratív struktúrát feltételeznek. A mítoszok spekulatív értéke érdekelt: az, hogy milyen módon adnak számot a világ létrehozásáról. Az alábbiakban elemzett mítoszokban előadott világteremtés módjának általános tendenciái alapján azok fogalmi megragadására szorítkozom, és ezt a diszjunktív szintézis terminusával teszem. A spekulatív filozófiai megközelítés nem azt jelenti, hogy a mitológiai alakokat filozófiai fogalmaknak feleltetem meg – Schelling kifejezésével élve, a mítoszoknak nem allegorikus, hanem tautegorikus olvasatát adom. A diszjunktív szintézis fogalmával pusztán azt a *folyamatot* ragadom meg, amelyen az alakok a világ teremtése során keresztülmennek.

Az elemzés ezzel egyúttal mitológiának és filozófiának azt a leegyszerűsítő szembeállítását is kérdéssé teszi, amely ezt irracionalitás és racionalitás fogalmi ellentétével igyekszik megragadni. A látható világ mögötti és azt megalapozó racionális rend problémája nem tekinthető kizárólag a filozófia megkülönböztető illetékességi területéhez tartozónak – bár kétségkívül különbség tehető a probléma kifejtésének megszemélyesítő-képszerű és fogalmi megoldása között. A tanulmány végén röviden e problémára is kitérek. Ennek keretében szó lesz két filozófiai leírásról (Platón *Timaios*-járól és Schelling *Weltalter*-éről), amely a világ teremtésével foglalkozik, és amelynek döntő mozzanata az elválasztás. E filozófusok példája azt is megerősíti, hogy a filozófia saját fogalmi megközelítését alkalmazhatja egy olyan probléma megragadására, amelynek artikulációja már a mitológiában megtörténik – és egyúttal arra is, *ahogyan* ezt a mitológia megközelíti (hisz mindkét filozófus tudatosan inkorporálja filozófiájába a mitológiát). A következőkben azt elemzem, hogyan jelenik meg a diszjunktív szintézis valamilyen formája a Földünk legkülönbélebb kultúráiból származó teremtéstörténetekben.

A világ kozmogóniáinak komparatív elemzése alapján első körben a teremtő diszjunktív négy fő formája között tehetünk különbséget. Az elválasztás lehet

---

⁷ A diszjunktív szintézis fogalmánál általam használt értelmét fent említett munkáimban bővebben tisztázom. Jelen tanulmány tekinthető *A transzcendentális illúzió keletkezése és története* című könyvem „Az ókori vallásos társadalom” című alfejezetének kiegészítéseként (Budapest, L’Harmattan, 2015, 139. skk.). Lásd még a könyv első idézetét a 13. oldalon.

(1) ég és föld elválasztása, (2) egy őslény testének részekre osztódása, (3) egy hék széttörése, valamint (4) szóval történő elválasztás. Amint látni fogjuk, e formák nem zárják ki feltétlenül egymást, bizonyos kozmogóniák a fentiek közül több formával is jellemezhetők. Az egyszerűség kedvéért ez utóbbiakat is valamelyik formához soroltam, de ambiguitásukat jelezni fogom.

1. Ég és föld elválasztása

Ég és föld diszjunkciója a világhorizont, a téridő kialakulásának lehetőségfeltétele. David Leeming enciklopédiájában azt olvassuk, hogy ég és föld elválasztása a teremtésmítoszok egyik legelterjedtebb motívuma.⁸ Kezdeti egyesülésük hierogámia, ahol többnyire az ég az isten és a föld az istennő – de, mint látni fogjuk, ennek fordítottja is előfordul. Bizonyos mitológiákban az egyesülésből létrejövő utódok azok, akik számára ugyanez az egyesülés a problémát jelenti, amennyiben világra jöttüket akadályozza. Az elválasztás ekkor ennek következménye (de az elválasztást nem feltétlen ők hajtják végre).

A diszjunkció lehet erőszakos vagy természetes. Erőszakos alatt azt értem, hogy a szétválasztás egy harmadik fél által történik, míg természetes alatt azt, hogy az elválás az ég és a föld természetéből következően, önmagától megy végbe.⁹ A harmadik fél általában szintén istenség, többnyire az ég és a föld gyermeke, akit a köztes tér hiánya megszületetlen, azaz teremtetlen, kibontakozatlan állapotra ítél. Ugyanakkor amint látni fogjuk, a harmadik fél esetenként az, akitől ég és föld származik, esetenként pedig maguk a földlakók. A harmadik fél által végrehajtott szétválasztás a testével (kezével, lábával, fejével), vagy egy általa használt eszközzel történik. Az eszközzel a harmadik fél vagy szenvedést okoz a földre nehézkedő égnek, ezáltal távolítva el azt, vagy az eszközt a kettejük távosságát biztosító kitémasztásra használja.

1.1 Ég és föld erőszakos szétválasztása

1.1.1 Szétválasztás egy harmadik istenség teste által

A legrégebbi fennmaradt teremtésmítosz, a sumér kozmogónia szerint kezdetben Nammu, a víz istennője egységes hegyként hozta világra Ant, az eget és Kit, a földet. (A sumérok a mindenség megnevezésére az An-ki, ég-föld fogalmat hasz-

⁸ Leeming, David Adams: *Creation Myths of the World. An Encyclopedia*. Santa Barbara – Denver – Oxford, ABC CLIO, 2010², 346.

⁹ Az utóbbi esetben talán szerencsésebb volna teremtés helyett keletkezésről beszélni.

nálták.) Egyesülésükből született Enlil, a léggör, amely azután szülei elválasztásában közreműködött. Ég és föld távolságát a köztes léggör teremtette meg.¹⁰

Hasonlóképp a levegő választja szét az eget és a földet az ókori Egyiptom egyik teremtésmítoszában. A levegő istene azonban ez esetben a párnak nem gyermeke, hanem atyja. Egyiptomban nem volt egy kitüntetett, a közösség által tekintélyként általánosan elismert narratív szöveg az eredetről, illetve az istenek viszonyairól. Mitológiájukat évezredek különböző írott és képi forrásaiból rakhatjuk össze.¹¹ A teremtésre azonban már az Óbirodalomból származó piramiszszövegekben találunk utalást. A különböző forrásokból a következő eredetmítosz rajzolódik ki. Kezdetben az önmagából született első isten, Atum,¹² onanizálással¹³ vagy köpéssel¹⁴ megszülte Sut, a levegő istenét, és Tefnutot, a pára istennőt. Kettejük egyesüléséből született Geb, a hímnemű föld, és Nut, a nőnemű égbolt. Geb és Nut hosszú ideig egymáshoz simulva éltek. Nut gyermekeket fogant, de nem szülte meg őket – a két isten között nem volt számukra hely. Atum megparancsolta atyjuknak, Sunak, hogy válassza el a földet az égtől. Su ráállt Gebre, megragadta Nutot, a magasba emelte, és levegőbe emelt karjaival távol tartotta Gebtől.¹⁶ Ezáltal tette lehetővé Su az életet, a fényt (az első napkeltét) és az időt – valamint Nut és Geb gyermekeinek világra jövetelét. A felemelt Nut a földre tekintett és szédülés fogta el. Panaszait meghallva Su megtámasztotta Nut vállát és derekát, hasát pedig csillagokkal ékesítette. Nut hátán siklik végig Ré, a Nap bárkája, akit nyugaton Geb nyel magába, majd éjszaka Nut testének alsó ívéen halad végig. Keleten minden reggel a nőnemű Nut újra megszüli Rét. A hajnalpír ennek vére. A jelenetet több koporsón és temetési szövegen is ábrázolták az Újbirodalom idején. Az álló Su feltartott kezeivel tartja Nutot, aki az ujjai hegyére támaszkodva, hatalmas ívben hajol Geb fölé. Talpa a keleti horizontot

---

¹⁰ A „Gilgames, Enkidu és az alvilág” elnevezésű sumér vers bevezetése szerint An távolította el az eget, illetve felemelkedett, Enlil pedig eltávolította a földet. Ez esetben tehát félig-meddig természetes elválásról van szó. A csákány teremtéséről szóló vers bevezetése szerint viszont Enlil választotta el az eget és a földet egymástól. Kramer, Samuel Noah: *Sumerian Mythology. A Study of Spiritual and Literary Achievement in the third Millenium B.C.* Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1961², 38-41.

¹¹ Pinch, Geraldine: *Egyptian Mythology. A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions of Ancient Egypt.* Oxford – New York, Oxford University Press, 2002, 4-5.

¹² A *Halottak könyvéhez* Kr. e. I. évezred végén írt glossza szerint Ré.

¹³ I. Pepi piramiszszövegei, 527. mondás, i.e. 2289-2255 k. (6. dinasztia). Allen, James Peter: *The Ancient Egyptian Pyramid Texts.* Atlanta, Society of Biblical Literature, 2005, 164.

¹⁴ Neith királyné piramiszszövegei, 600. mondás, i.e. 2246-2152 k. (6. dinasztia).

¹⁵ A Középbírodalomból való némely koporsószövegek szerint Sut orrán lélegezte ki, Tefnutot kiköpte. Pinch: *Egyptian Mythology*, 63.

¹⁶ Koporsószövegek, 76. mondás (Középső Birodalom). Faulkner, Raymond Oliver: *The Ancient Egyptian Coffin Texts. Vol. 1, Spells 1-354.* Warminster, Aris & Phillips, 1973, 77.

érinti, keze a nyugati láthatárra támaszkodik. Geb fekvé a könyökére támaszkodik és felhúzza térdét, ezzel alkotja a föld hegyeit és völgyeit. Folytonosan vágycozik a tőle elszakadt Nutra, amit erekciójával jelképeznek.¹⁷ A szétválasztásra az utódok világra jövele végett volt szükség, azonban az ösztönzés „fentről”, az első istentől jött, és parancsát az ég és a föld atyja hajtotta végre.

A polinéziai maorik által elbeszél alábbi kozmogónia minden hasonlósága ellenére az előbbi történetnek két tekintetben is inverze: az ég eltolása nem kézzel, hanem lábbal történik, valamint ezúttal a bent ragadt utód, és nem a szülő részéről. Kezdetben Rangi égisten és Papa földistennő szorosan ölelkeztek. Hat fiúgyermeket szültek, akik az egymást szorosan ölelő föld és ég közötti sötétségben éltek. A gyermekek tanácskozást tartottak. Egyikük, Tane, az erdők atyja tanácsára az utódok abban egyeztek meg, hogy nem ölik meg szüleiket, csak szétválasztják őket, hogy a föld lehessen tápláló anyjuk – egyedül Tawhiri, a viharok és szelek atyja maradt lélegzetviasszafojtva csendben, aki féltette birodalmát a szétválasztástól. Tane testvérei megpróbálták álló helyzetben, kézzel felnyomni atyjukat, de nem sikerült. Tane viszont fejét a földnek verve, lábát pedig az égnek, sikeresen szétválasztotta kettejükét. Rangi és Papa fájdalommal és meglepődve váltak szét, kérdőre vonva fiaikat, miért kívánják elpusztítani szerelmüket, miért választják őket szét. Ám Tanét ez nem hatotta meg, tovább nyomta le a földet és emelte fel az eget. Rangi könnyei a föld teljes elöntésével fenyegettek, ezért Papát megfordították, hogy a szülők ne egymást lássák. Azóta Rangi könnyei az éjszakai harmatcseppek, Papa sóhajai pedig a völgyek reggeli ködjei. Tawhiri nem viselte el szülei bánatát, amiért őket szétválasztották. Apját követve felemelkedett, onnan harcol azóta a fivérei ellen a szétválasztás megszüntetéséért gyermekei segítségével, a szelekkel, viharokkal és felhőkkel: kidöntik Tane fáit, a tengeren óriáshullámokat és örvényeket keltenek. A tengeristen Tangaroa unokái, a halak atyja, valamint a hullók atyja, nem tudtak megegyezni, merre meneküljenek a viharok elől: az előbbi a vízbe, az utóbbi a szárazföldre menekült. Az utóbbi árulása miatt Tangaroa igyekszik Tane földjét áradásokkal elhódítani. Tangaroa unokáinak menekülőútvját úgy nevezik: Tawhiri szétválasztása. Tawhiri egy további testvérét, Tut, az embert is megtámadta, ám ő ellenállt, és boszszúból, amiért a többi testvére nem segített neki, eledelévétette gyermekeiket. Ezzel Tu legyőzte testvéreit, kivéve a szelek atyját, akivel továbbra is harcban áll. E teremtményekben a teremtő elválasztással kialakult diszjunkciók nem statikusak, hanem dinamikusak, egymással konfliktusban álló erőkből épülnek fel.¹⁸

¹⁷ Pinch: *Egyptian Mythology*, 65. Su tartásához némiképp hasonló az, ahogyan Hésziodosz *Theogóniája* jellemzi Atlaszt, aki a föld határain állva tartja fejével és kezeivel az eget. Hésziodosz: *Istenek születése*, 517.

¹⁸ Grey, George: *Polynesian Mythology and Ancient Traditional History*. Auckland, H. Brett, 1885, 1-8. Alpers, Antony: *Maori Myths and Tribal Legends*. Boston, The Riverside Press Cambridge, 1966, 15-27.

Az elválasztást néha a testvérek együtt végzik el. A *Hegyek és tengerek könyve* című i. u. 1. századi kínai mű tizenhatodik fejezete tartalmaz egy teremtésmítoszt, mely szerint kezdetben Csuan-hszü isten megszülte az Öreg Gyermeket, majd az Öreg Gyermek megszülte Csungot és Lit. Csuan-hszü megparancsolta egyik unokájának, Csungnak, hogy emelje fel kezeit és tartsa meg a mennyet, másik unokájának, Linek pedig hogy nyomja le a földet.¹⁹

A testtel történő elválasztás egy további formája a tartás mellett az ütés, ahogy azt az észak-indiai adi nép mindzsong törzsének mítoszában látjuk: Az ég (Melo) akkor hagyta el a földet (Szedi), amikor egy Szedi-Dijor nevű lény megütötte.²⁰ E forma egyfajta átmenetet is képez a mítoszok előző és következő csoportja között, amennyiben a test az eddigiéknél drasztikusabb szenvedés okozása által távolítja el az eget.

1.1.2 Szétválasztás eszköz szenvedést okozó használatával

Ez esetben az eget és a földet szétválasztó lény a szétválasztáshoz valamilyen eszközt használ, és ezt az eszközt az égistennek szenvedést okozó módon alkalmazza, aki ennek hatására elemelkedik a földtől.

A megszületni nem tudó gyermek és a szülni nem tudó anya között bizonyos mítoszokban szövetség jön létre az ég szoros ölelésével szemben. Ez történik Hésziodosznak az i.e. 8. század második feléből való *Theogóniájában*, ahol szövetségük a hierogámiának a nemzőszerv levágása által vetett véget. A mítosz szerint elsőnek Khaosz jött létre, Khaoszból kiemelkedett Gaia, a Föld, aki önmegtermékenyítéssel szülte többek között Uranoszt, a csillagos égboltot, aki vele egyenlő, őt lefedő, és aki fullasztóan elfeküdt Gaián és megtermékenyítette. Gaia méhében formát öltött a három küklopsz, a három százkarú és a tizenkét titán. De mivel a ránehezedő Uranosz fojtogatta, nem tudta őket megszülni. Uranosz akadályozta a teremtés folyamatát. Gaia létrehozott önmagában egy sarlót, odaadta a titán Kronosznak, aki egy csapással férfiatlanította Uranoszt. A fájdalomtól és megdöbbenéstől Uranosz visszahúzódott, elemelkedve Gaia testétől. Az ég távol maradt a földtől, amelyet onnantól kezdve csak a tavaszi esőzésekkel termékenyített meg.²¹

¹⁹ *Shanhai jing, Sibü beiyao* 16.4b-5a. Birrell, Anne: *Chinese Mythology. An Introduction*. Baltimore – London, The John Hopkins University Press, 1999, 93-94.

²⁰ Elwin, Verrier: *Myths of the North-East Frontier of India*. Kalkutta, Sree Saraswaty Press, 1958, 48-50. Sproul, Barbara Chamberlain: *Primal Myths. Creation Myths Around the World*. San Francisco, Harper Collins, 1991, 197. sk.

²¹ Hésziodosz: *Istenek születése*, 116-187. Francis Cornford elmélete szerint, melyet Geoffrey Kirk

A Kalifornia déli részén élő *diegueño* törzs teremtésmítoszában a szétválasztást ismét – mint az egyiptomi történetben – nem az utód, hanem a szülő hajtja végre, egészen más módon. Kezdetben Tu-chai-pai isten hozta létre az eget és a földet. Az ég leereszkedett a földre, ami ekkor még egy káka borította tó volt. A teremtő és testvére közük szorult. Ekkor Tu-chai-pai kezébe vett dohányt, megdörzsölte és háromszor ráfúj, mire az ég egy kissé emelkedett a földtől. Amikor a két testvér egyszerre fúj a dohányra és kimondták a varázsszavakat, az ég felemelkedett. Immár a teremtők létre tudták hozni a négy égtájat.²² Az eget a dohány és a varázsszavak együttes használata űzte felfelé. Ez esetben tehát valójában az eszközzel és a szóval történő elválasztás kombinációjával van dolgunk egy varázsló szertartás keretében.²³

Eddig magától értetődőnek vettük, hogy az eszközhasználatnak szándékolt következménye az ég elválasztása a földtől. Ám a Togóban élő krachi nép mítoszában ennek ellenpéldáját találjuk: az elválasztás itt nem szándékolt következmény. Wulbari, az égisten olyan szorosan fekszik Asase Ya földistennőn, hogy az embereknek alig volt helyük mozogni. Fészkelődésük úgy felbosszantotta az istent, hogy mérgében felemelkedett. Ennek több oka is volt: egy fufut készítő nő miatt, aki mozsártörőjével Wulbarit kopogtatja, a főzés füstje a szemébe ment, mások szerint az emberek törölközőnek használták és belé törölték piszkos kezüket, illetve egy levest készítő idős asszony belőle vágott ki részt, amelyeket fűszerként használt. Bár az embereket zavarta az ég közelsége, alkalmazkodtak a helyzethez, és épp ennek következménye lett az ég bosszúsága és végül felemelkedése.²⁴

1.1.3 Szétválasztás eszköz általi kitámasztással

Időnként a harmadik fél ég és föld szétfeszítését, illetve szétválasztott állapotuk tartósítását – a világrend diszjunktív szintézisét – egy eszköz segítségével oldja meg. A távolságukat biztosító eszköz lehet élő vagy élettelen, gyakran oszlop, hegy, vagy fa, amely az *axis mundi* szerepét tölti be. Erre példa Homérosz

---

megerősít, a *Theogónia* első sora, a tátongó nyílasként értelmezett Kháosz „létrejövetele” ég és föld elválására utal. Ez az elválás ismétlődik meg később mitopoetikus formában Kronosz megcsónkításának történetében. Kirk, Geoffrey Stephen – Raven, John Earle – Schofield, Malcolm: *A preszókratikus filozófusok*. Ford. Cziszter Kálmán, Steiger Kornél. Budapest, Atlantisz, 2002, 76-80.

²² Constance Goddard du Bois gyűjtése 1901-ből. Erdoes, Richard – Ortiz, Alfonso: *American Indian Myths and Legends*. New York, Pantheon Books, 1984, 156.

²³ A szóval történő elválasztásról a negyedik pontban lesz szó.

²⁴ Radin, Raul (szerk.): *African Folktales*. Princeton, Princeton University Press, 1970, 28. Sproul: *Primal Myths*, 75.

Odüsszeiájának leírása Atlaszról, aki a földet és eget elválasztó oszlopot tartja.²⁵ Hérodotosz ír az észak-afrikai Atlasz hegyéről, mely oly magas, hogy csúcsát állandóan eltakarják a felhők, és a helyiek (az „atlanták”) az ég oszlopának nevezik.²⁶

A tartóoszlop motívuma egy koreai kozmogóniai sámán-énekben is előfordul. Eszerint Mirük (Maitréja, buddhista hagyományban a jövő Buddhája) választotta el az eget és a földet. Az eget meghajlította, mint a főzőedény fedelét, a föld négy sarkára rézoszlopokat állított, amelyek az eget tartják.²⁷

Az oszlop használatának további példáját adja egy vietnámi mítosz. Itt ég és föld szétfeszítése még test által történik: az óriás Khong (Kung Lo) a fejével emeli el az eget a földtől. Távoláguk megtartása érdekében helyez a kettő közé egy földből kiásott oszlopot. Amikor elválasztottságuk már szilárdnak tűnt, összetörte az oszlopot, és darabjait maga köré szórta: ezekből lettek a szigetek és a hegyek. Az oszlop helyén a földben keletkeztek az óceánok és egy óriás teknős lélegzése okozza a hullámokat. Az oszlop tehát nem pusztán kitámasztó funkciójával, hanem egyúttal mind részekre osztódásával, mind nyoma által hozzájárul a világ diszjunktív szintéziséhez.²⁸

A kitámasztás funkcióját élő létező is elláthatja. Ennek legelterjedtebb példája a fa. A Washington állambeli (északnyugat-amerikai) sznohomis nép, egy parti szelis törzs mítosza szerint, mivel kezdetben ég és föld nagyon közel állt egymáshoz, az emberek elégedetlenek voltak azzal, ahogy az istenség megteremtette a világot. A magasabbak ugyanis folyton beverték fejüket az égbe, és a tiltás ellenére néhányan felmásztak a fákra és onnan az égvilágra. Ezért a különböző törzsek összegyűltek és együtt óriás jegenyefenyőből készített rudakat használva távolították el az eget a földtől.²⁹

---

²⁵ Homérosz: *Odüsszeia*, 1, 52-54.

²⁶ Hérodotosz: *Historiai*, 4, 184. Godley, Alfred Denis (tr.): *Herodotus. In Four Volumes*. Vol. II. Books III and IV. London, William Heinemann, 1928, 386-389.

²⁷ Son Chint'ae: *Chosen shinka no ihen*. Kyodo Kenkyusha, Tokio, 1930, 1. (1923-as gyűjtés.) Grayson, James Huntley: *Myths and Legends from Korea. An Annotated Compendium of Ancient and Modern Materials*. London – New York, Routledge, 2001, 244. Walraven, Boudewijn: „The Creation of the World and Human Suffering.” In: Buswell, Robert E. (ed.): *Religions of Korea in Practice*. Princeton, Princeton University Press, 2007, 249-250.

²⁸ Leeming, David Adams: *The Oxford Companion to World Mythology*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2005, 394. Uő: *Creation Myths of the World*, 347. A következő pontban lesz szó az őslény részekre osztódása általi teremtésről. A fenti mítoszból azt látjuk, hogy élettelen tárgy is bírhat ezzel a funkcióval. Végül is e vietnámi kozmogónia magában foglalja mind a test általi szétválasztás, mind az eszköz általi szétválasztás, mind pedig a részekre osztódás diszjunktív motívumát.

²⁹ Erdoes – Ortiz: *American Indian Myths and Legends*, 96.

A földet és eget szétfeszítő élő „eszköz” azonban nemcsak növény lehet, hanem állat is. A melanéziai Vanuatu (Új-Hebridák) egyik szigetének kozmogóniája szerint a teremtő isten fia, Naareau varázsdallal hozott létre rést az összezárt ég és föld között. A résen kirepült egy denevér, aki elmondta Naareunak, hogy odabent alvó emberek vannak. A denevér vezetésével Naareau leereszkedett a résen keresztül a sötét világba, felébresztette az embereket, de azok nem tudtak megmozdulni a hely hiánya miatt. Naareau egy csapdába csalt tengeri angolnával, Riikivel választotta el az eget a földtől, méghozzá úgy, hogy az állat orrával tolt fel az eget. A Teknős, a Polip és még több varázsnak használatával sikerült az eget eltaszítani a földtől és a teremtés folytatódhatott immár a fény világában.³⁰ Végző soron az eget a földtől eltartó test lehet isteni, emberi (illetve emberszerű), állati, növényi, vagy élettelen test is – illetve ami elválasztja kettejükét, az lehet a testetlen szó is.

1.1.4 Szétválasztás az ég feldarabolása által

Bizonyos kozmogóniák tekinthetők a jelen tanulmányban tárgyalt első két fő forma kombinációjának: megtörténik bennük egyrészt az ég és a föld elválasztása, másrészt egy őslény feldarabolása. A feldarabolt őslény jellemzően a földanyára nehezedő égisten, a szétválasztást és a feldarabolást az emiatt megszületni nem tudó gyermekek végzik el. A feldarabolás tehát itt egyúttal ég és föld együttlétének megszüntetését is jelenti. Nem pusztán megcsonkításról van szó, mint Hésziodosz történetében.

Egy kelta kozmogóniában az ég nehézkedése miatt sötétségre ítélt gyermekek egyike választotta el a párt azáltal, hogy megcsonkította az apját, majd testvérei segítségével feldarabolta. Koponyájából teremtették az égboltot, véréből hatalmas áradás lett, amely a föld mélyedéseibe folyva alkotta a tengert.³¹

Egy másik példa erre a mikronéziai Gilbert-szigetek egy mítosza. Nareau, a pókisten, miután kiemelkedett a sötétségből, a vízből és a sárból, megteremtette Na Atibut, az eget, és Nei Teukezt, a földet, akik számos utódot szültek. Az egyik fiú, az ifjabb Nareau felszólította testvéreit, hogy keljenek fel és éljenek. De mivel az ég ránehézkedett a földre, nem tudtak felkelni. Az ifjabb Nareau ezért megölte és feldarabolta apját, Na Atibut: szemeiből teremtette a napot és a holdat, agyából a csillagokat, csontjaiból és húsából a földet. Gerincéből lett a világfa, az *axis mundi* Szamoa szigetén.³²

³⁰ Leeming: *Creation Myths of the World*, 205-206.

³¹ Rhys, John: *Lectures on the Origin and Growth of Religion as Illustrated by Celtic Heathendom*. London, Williams and Norgate, 1862², 669-672. Sproul: *Primal Myths*, 172-173.

³² Leeming: *Creation Myths of the World*, 112-113.

1.2 Ég és föld természetes elválása

A diszjunkció azáltal is megvalósulhat, hogy harmadik fél nélkül, saját természetének erejénél fogva válik el egymástól ég és föld. Ez a forma távolkeleti kozmogóniák jellemző motívuma. Többükben a taoista gondolkodás hatása érzékelhető. Erre példa a kínai Liu An, Huajnan hercege által i.e. 139 körül összeállított műben található mítosz. Kezdetben volt a formátlan sötét tátongó úr. A ködös úrból jött a Tao, és az úr megszülte az univerzumot, majd az univerzum megszülte a lélegzetet, amelyet egy határ kettéválasztott. A tiszta fénylő fele fátyolosan felemelkedett és éggé vált. A nehéz zavaros fele besűrűsödött és földdé vált. Mivel a ritka fényes rész könnyen sűrűsödött, a nehéz zavaros rész pedig nehezen, az ég volt az első forma, a föld pedig később formálódott meg. Az ég és a föld egyesült lényegéből lett a jin és a jang. A jin és a jang összetett lényegéből lett a négy évszak. A négy évszak töredezett lényegéből lett a tízezer dolog a természetben. A felgyülemlett jang forró leheletéből lett a tűz, a tüzes lehelet lényegéből a Nap. A felgyülemlett jin hideg leheletéből lett a víz, a vizes lehelet lényegéből a Hold. A Nap és a Hold többletének lényegéből lettek a csillagok. Az ég befogadta a Napot, a Holdat és a csillagokat, a föld pedig befogadta a vizet és a termőföldet. Ekképp jött létre ég és föld diszjunktív szintézise.³³

A fentihez hasonló a 720-ban kínai nyelven írt *Nihongi* („Japán krónikái”) sinto kozmogóniája. Kezdetben az ég és a föld, az *in* (jin) és a *jo* (jang) nem voltak elválasztva. Egy tojásszerű kaotikus masszát alkottak, amely homályosan kijelölt határokat és csírákat tartalmazott. A tisztább, könnyebb anyagból készült rész felemelkedett és éggé vált, a nehezebb, vaskosabb rész leereszkedett és – lassabban, nehézkesebben kialakulva – földdé alakult. Diszjunktív rendjük kialakulásával immár közöttük isteni lények keletkeztek.³⁴

A kínai Xu Zheng által i.u. 3. században írt mű, *A három szuverén istenség és az öt isten történeti feljegyzései* kozmogóniájában föld és ég elválása egyszersmind a mitikus őslény, Pan-ku születése és felnövekedése is. Kezdetben ég és föld határa még elmosódott volt, egyetlen tyúktojásszerű masszát alkottak, amelynek közepén született Pan-ku. Ég és föld tizennyolcezer évig nyílt meg és bontakozott ki. A massa legkönnyebb jang elemei felszálltak, létrehozva az eget, a durvább jin-elemeiből keletkezett a föld. Pan-ku középen maradt és naponta kilencszer

³³ *Huainanzi, Tianwen, Sibü beiyao*, 3, 1a; 3, 9b. Vö. *Huainanzi, Jingshen, Sibü beiyao*, 7, 1a, amely szerint a sötét ködös úrból két isten született, akik az eget szőtték és a földet tervezték. Megosztottak jinre és jangra, keménnyé és puhává váltak, és különváltak a nyolc égtájra. Birrell: *Chinese Mythology*, 31-32.

³⁴ Az elbeszélést a 620-ban írt *Kiudzsiki* („Korábbi korok ősi dolgainak krónikái”) is tartalmazza. Aston, William George (tr.): *Nihongi. Chronicles of Japan from the Earliest of Times to A.D. 697*. London – New York, Routledge, 2011, 1-2.

alakult át, hol az ég, hol a föld istene volt: istenibb, mint az ég, és bölcsőbb, mint a föld. Pan-ku naponta tízlábnnyit nőtt. Az ég minden nap ennyivel magasabb, a föld pedig ennyivel vastagabb lett. A tizennyolcezedik évre, amikor Pan-ku teljesen felnőtt, az ég elérte legnagyobb magasságát, a föld pedig legnagyobb mélységét. Ekkor föld és ég már harmincezer lábnyira voltak egymástól.³⁵

A Kína déli részén élő csuangák kozmogóniájában az őszanyag egy másfajta háromtagú diszjunktív szintézissé alakul. Kezdetben a világegyetemben egy egyre gyorsabban kavargó gáz volt, amely tojásformát alkotott. Aztán felrobant és háromfelé szakadt: az egyik felszállt és ég lett, a másik leszállt és víz lett, a harmadik közepén maradt és földdé vált.³⁶

A forma nemcsak Kelet-Ázsia térségében található. Az Új-Mexikó nyugati részén élő zunyi nép mítosza szerint a földanya eltaszította magától az égi atyát és egy része kényelmesen az őstengerbe süllyedt, ezáltal hozva létre a szigeteket és más összefüggő földterületeket.³⁷

2. Óslény testének részekre osztódása

Bruce Lincoln ezt a formát anatómiai kozmogóniának nevezi. Az e formába tartozó mítoszok esetében a teremtés egy óslény testének feldarabolása, illetve részekre osztódása. A világregndisjunktív szintézise az ő testrészein alapul. Ami ezáltal létrejön, az lehet a fizikai univerzum, a társadalmi univerzum, vagy egyéb specifikus létszféra (ember, állatok, növények stb. szférája). Vagyis a mítosz a kozmogónia mellett tartalmazhat szociogóniát, illetve antropogóniát is. Lincoln szerint az egyes testrészeknek a világrészekkel való megfeleltetése a következő elvek valamelyike alapján történik: 1. Mivel az egyik a másikból keletkezett, a kettő feltételez egy anyagi hasonlóságot, illetve a kettő ugyanannak az anyagnak két különböző alakja, „alloformák”. Ilyen például a hús és a föld, vagy a csont és a kő. 2. A kettő között lehet morfológiai hasonlóság, erre példa a koponya és az ég: a koponyatető formája hasonlít az égbolthoz. 3. Beszélhetünk pozicionális

³⁵ Xu Zheng: *Sanwu liji*, id. *Yiwen leiju*, 1, 1, 2a. Itt tehát nem arról van szó, hogy Pan-ku széttörte a tojást, majd szétválasztotta vagy szétfeszítette és távol tartotta egymástól az eget és a földet, hanem arról, hogy együtt bontakozott ki velük. Xiaodong, Wu: „Pangu and the Origin of the Universe.” In: Schipper, Mineke – Ye Shuxian – Yin Hubin (eds.): *China's Creation and Origin Myths. Cross-cultural Explorations in Oral and Written Traditions*. Leiden – Boston, Brill, 2011, 164. Birrell: *Chinese Mythology*, 32.

³⁶ Xiaodong: „Pangu and the Origin of the Universe”, 174.

³⁷ Cushing, Frank Hamilton: *Outlines of Zuni Creation Myths. Thirteenth Annual Report of the Bureau of American Ethnology*. Washington, Government Printing Office, 1896, 379-381. Sproul: *Primal Myths*, 284-286.

hasonlóságról is, az előző példa esetében mindkettő a maga egészének legfelső részét képezi. 4. Végül lehet etimológiai hasonlóság, ilyen például a *Rigvédában* az elme (*manasz*) és a hold (*mász*) közötti hasonlóság. Tegyük hozzá: az elvek nem kizárólagosak, a mítoszokban gyakran ezek kombinációjával találkozunk.³⁸

Az őslény, akinek testrészeiből létrejön a világ, lehet istenek által feláldozott lény, legyőzött ellenség, természetes (nem erőszakos) halállal meghaló lény, vagy önmagából adományozó, de életben maradó lény.

2.1 Áldozat testének feldarabolása

A hindu *Rigvéda* tizedik fejezetében találjuk a *Purusa-szúkta* nevű kozmogóniai költeményt, mely a Purusa (ember, személy) nevű őslény teremtő áldozatáról szól. Az ezerfejű, ezerszemű és ezerszálú Purusa kezdetben betakarta az egész földet, sőt, tízujjnyival túl is nyúlt rajta. Háromnegyed része az égbe szállt, belőle lettek a halhatatlan istenek, egynegyed része a földön maradt és szétterjedt minden irányban, belőle lett minden létező. Az istenek Purusát feláldozták. Testéből keletkezett mind a kozmikus rend, mind pedig a társadalmi rend, azaz a négy kaszt. Magából az áldozásból pedig a védikus himnuszok keletkeztek: a versek, azok énekei, versmértékei és áldozó igéi. Ami a szociogóniát illeti: az áldozat szájából lettek a papok, karjaiból a harcosok, combjából a köznép, lábából a szolgák. Az érinthetetlenek nem belőle keletkeztek, ezért nincs helyük a kozmikus rendszerben. Ami pedig a kozmogóniát, illetve a teogóniát illeti: Purusa elméjéből lett a Hold, szeméből a Nap, szájából Indra és Agni (tűz), lélegzetéből a szél, köldökéből a tér köztes birodalma, fejből az égbolt, lábaiból a föld, füléből pedig a négy égtáj. A vers egy háromszoros diszjunktív szintézist ír le: a világegyetem, a társadalom és a Védák szintézisét.³⁹

³⁸ Lincoln, Bruce: *Myth, Cosmos, and Society. Indo-European Themes of Creation and Destruction*. Cambridge – London, Harvard University Press, 1986, 2-5.

³⁹ *Rigvéda*, 10, 90 (916). Jamison, Stephanie Wroth – Brereton, Joel (trs.): *The Rigveda. The Earliest Religious Poetry of India*. Vols. 1-3. Oxford – New York, Oxford University Press, 2014, 1539-1540. Pék Zoltán (ford.): *Rig-Véda*. Budapest, Farkas Lőrinc Imre Kiadó, 2000, 25-26. Lincoln: *Myth, Cosmos, and Society*, 3. A kozmogóniai megfeleltetéseknl az irányadó a pozicionális hasonlóság: (fej-ég, köldök-köztes tér, láb-föld). I.m., 5-7. Az i.e. 6-5. század körül keletkezett *Aitaréja-upanisad* kozmogóniai leírása e teremtésmítoszt a brahmannal azonosított átman elméletével egészíti ki, valamint azzal, hogy bevezeti az ember (Purusa) megnyilvánulásait, illetve képességeit mint a testrészek és a világrészek közötti közvetítőket. Kezdetben a mindenség az átman volt, aki megformálta az embert, majd: „Melengette, és ahogy felmelegedett, egy száj hasadt fel rajta, ahogy a tojás felhasad. A szájból támadt a beszéd, a beszédből a tűz. Két orrlyuk nyílt meg rajta. Az orrlyukból támadt a lélegzet, a lélegzetből a levegő. Megnyíltak a szemei; a szemekből támadt a látás, a látásból a Nap. Megnyíltak a fülei; a füleiből támadt a hallás, a

Az izlandi Snorri Sturluson által a 13. század első felében összeállított próza, az *Edda* teremtésmítosza Ymirnek Purusához hasonló feláldozását beszéli el. Ymirt, a jégóriást Odin, a levegő, Vili, a fény és Vé, a tűz istene áldozta fel. Megölése után a Ginnungagap közepére vonszolták. Ginnungagap két ország között helyezkedik el: északon található Niflheim, a hideg, jég és sötétség (a holtak) országa, délen pedig a tűzóriás által őrzött Muspellheim, a tűz és fény országa. E köztes helyen darabolták fel Ymirt, testrészeiből teremtve a világot. Véréből lett a földet körülvevő óceán, húsából a föld, csontjaiból a kövek, szörzetéből a fák, koponyájából az égbolt, agyából a fellegek. Szemöldökéből lett az istenek és emberek országának, a Midgardnak (Középfölde) a kerítése, amely ország Niflheim és Muspellheim között középen helyezkedik el. A kerítés választotta el a szárazföldet az azt körülvevő óceántól és védelmet nyújtott az óriások támadásai ellen. Ymir testének férégeiből teremtették az istenek a föld alatti barlangokban élő törpéket, akik később a kovácsmesterségre szakosodtak. A mítosz az ég megtámasztásának, és ezáltal földtől való távolsága megtartásának, azaz a kettő diszjunktív szintézisének motívumát is tartalmazza: az égboltot négy sarkánál az égtájakat megtestesítő négy törpe tartja az idők végezetéig. Az égboltra erősítették fel az istenek a Napot, a Holdat és a csillagokat, amelyeket Muspellheimből vett szikrákból alkottak, hogy világosságot adjon égen és földön.⁴⁰

---

hallásból a tér irányai. Megnyílt rajta a bőr; a bőréből támadtak a szőrszálak, a szőrszálakból a fűvek és a fák. Megnyílt benne a szív; a szívből támadt az elme, az elméből a hold. Megnyílt rajta a köldök; a köldökből támadt a kilégzés, a kilégzésből a halál. Megnyílt rajta a nemzőszer; a nemzőszerből támadt a férfimág, a férfimágból a víz.” *Aitaréja-upanisad*, 1.4. Pál Dániel (ford.): *Upanisadok I.* Budapest, Filosz, 2016, 103. Az elbeszélés antropogóniát is tartalmaz, az ember teremtése a folyamat megfordítása: „A tűz beszédé válna a szájába költözött” stb. *Aitaréja-upanisad*, 2, 4. *Upanisadok I.*, 104. Lincoln: *Myth, Cosmos, and Society*, 31-35. Az i.e. 3. század körüli *Mundaka-upanisad*ban Purusa felosztódása nem áldozatként, hanem kiáradásként jelenik meg. (Ez utóbbiról lásd itt 2.4.) *Mundaka-upanisad*, 2, 1, 4. *Upanisadok I.* 190. Vö. *Bhágavata-purána*, 3, 26, 50-71 (i.u. 8-10. század), amely az elemeket a szánkhja filozófia által rendszerezettekkel (*tattva*) egészíti ki. Bakos Attila – Bakos Judit Eszter: *A Szánkhja-jóga pszichológiája*. Budapest, Danvantara, 2018, 171-177.

⁴⁰ *Gylfaginning*, 4-9. Vö. a *Vaftrúdnir*-ének 21. és a *Grímnir*-ének 40-41. versszakával. Sturluson, Snorri: *The Prose Edda. Tales from Norse Mythology*. Tr. by Jean I. Young. Berkeley – Los Angeles, University of California Press, 1966, 35-36, 41-42. Lincoln: *Myth, Cosmos, and Society*, 1. A testrészek és világrészek megfeleltetésekor találunk példát mind a pozicionális hasonlóságra (koponya-égbolt, agy-felhő), mind az alloformára (vér-óceán, szörzet-fa). Lincoln szerint a hús-föld, valamint a csont-kő párok aránypároként is értelmezhetők. Ahogy a kemény csontok a puha húsban vannak, úgy viszonyulnak a kövek a földhöz. Egy négytagú homológiáról van szó anyagi és pozicionális hasonlóság alapján. I.m., 7.

2.2 Legyőzött ellenség testének feldarabolása

Az i.e. 1100 körül akkád nyelven írt mű, az *Enúma elis* negyedik és ötödik táblája tartalmazza Marduk Tiamat felett aratott győzelmét, valamint a világnak a leggyőzött testrészeiből történő teremtését. Tiamat Apszu mellett a legősibb lény, a sósvízű tenger istennője. Miután Marduk harcban megölte Tiamatot, tetemét kettéhasította, mint egy halat. Egyik feléből megalkotta a mennyboltot, a másikkól a földet. Az éghez zsilipeket tett, melljük örököt, hogy őrizzék. Ezzel elválasztotta a fenti vizeket a lenti vizektől. Ezután felosztotta és megtervezte az évet, elválasztotta a nappalt és az éjszakát, valamint meghatározta az égitestek konstellációit. Tiamat mérgéből szelet, esőt, gomolygó ködöt készített. Fejéből, valamint mellkasán (tögyeiből) halmozta fel a hegyeket, szeméből fakasztotta a Tigrist és az Eufráteszt, testén lyukakat fúrt, melyekben a vizek összegyűlhetnek. Tiamat farkából kunkorította Marduk az egymástól elválasztott ég és föld közötti kötést. Ez utóbbi teljesítette be a diszjunkt részekből teremtett világ szintetikus egységét.⁴¹

Egy 9. századi pehlevi (középperzsa) nyelven írt manicheus kozmogóniában az anyagi világ keletkezése hasonlóképp egy theomachia, ezúttal Ormazd és Ahriman egyik ütközetének kimenetele. A fény és a sötétség ekkor kétszer is megütközött egymással. Az első csatában Kuni démon, Ahriman seregének parancsnoka lenyelte a fényt, hogy ellopja Ormazdtól. A második csatában Ormazd megölte Kunit. Az anyagi világ az ő teteméből keletkezett: az ég bőrből, a föld húsából, a hegyek csontjából, a növények szórzetéből. Az anyag tehát továbbra is tartalmazta a fény részecskéit.⁴²

A következő példa egy navatl nyelven előadott, „A Napok legendája” (*Leyenda de los Soles*) címmel 1558-ban lejegyzett azték kozmogóniai szöveg. Itt a teremtő feldarabolás motívumával a világ árvíz utáni újrateemtésekor találkozunk (a negyedik Nap pusztulása után). Az *Enúma elis*hez hasonlóan itt megint csak egy nőnemű vizilény kettészeléséből keletkezik a föld és az ég. A vízben egy óriás szörny, a Földistennő, Tlaltekava akadályozta a teremtést azáltal, hogy

⁴¹ *Enúma elis*, 4, 136-140; 5, 1-59. Talon, Philippe: *The Standard Babylonian Creation Myth. Enúma Elis. Introduction, Cuneiform Text, Transliteration, and a Sign List with a Translation and Glossary in French*. The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2005, 94-96.

⁴² *Skend Gumánig Wizár*, 16, 8-20. Lásd még *Dénkart*, 3, 200, 7. Lincoln: *Myth, Cosmos, and Society*, 9. (A megfeleltetések közel állnak az Eddában olvasottakhoz, leszámítva az ég és a bőr megfeleltetését, amely mint külső burok, pozicionálisként írható le.) Lásd még egy zoroasztrianus (vagy zervanita) teremtéstörténetet, ahol a fényt tartalmazó őslény fejéből lesz az ég, lábából a föld, könnyeiből a víz, szórzetéből a növények, jobb kezéből az ősbika, elméjéből a tűz. Zaehner, Robert Charles: *Zurvan. A Zoroastrian Dilemma*. Oxford, Oxford University Press, 1955, 360-367. Lincoln: i.m., 175-176.

mindent felfalt – egész testét szájuk borították. Ezt látva, két isten, Kecalkoatl (Tollaskígyó) és Teszkatlipoka (Füstölgő tükör) hatalmas kígyóvá változott, és rácsavarodtak a szörny testére. Az egyik a jobb kezénél, a másik a bal lábánál ragadta meg az istennőt és szétszakították. A felső felét lenyomták, abból teremtették meg a földet, az alsó felét felemelték, abból lett a mennybolt. Hajszálaiból jöttek létre a növények és fák, pelyhes bőrből a kisebb növények, szemeiből a források, gödrök és kicsiny barlangok, szájából a nagy barlangok, orrából a hegyek és völgyek.⁴³

A mindent bekebelező szörny megölése és testének kozmogóniai feldarabolása az északnyugat-amerikai Columbia fennsíkron élő nez percé („átszúrt orrú”, nimipu) törzs teremtésmítoszában is megtalálható. Az ősidőkben a világot egy szörny tartotta rettegésben, aki minden növényt és állatot élve felfalt mérföldekre maga körül. Egyedül a Prérifarkas mert ellene kiállni: megütötte a szörny száját, amely erre kinyílt. A Prérifarkas ekkor beleugrott, és elpusztította a szörny szívét.⁴⁴ Barátjával, a Rókával felvagták a testét, és testrészeiből lettek a különböző törzsek: lábaiból a feketeláb indiánok, fejéből a crow és a szelis („lapos fejű”) indiánok. A Prérifarkas keze a szívből kiömlő vértől véres maradt. Amikor a folyó vizével lemosta, a vér és víz egyvelegéből keletkeztek a nez percé indiánok. Ezúttal tehát egy anatómiai szociogóniáról, az egyes társadalmi csoportoknak az őslény feldarabolásaként elbeszélt teremtéstörténetéről van szó.⁴⁵

A bekebelezés motívuma az ég és föld kezdeti elválaszthatlanságával keveredik az északkelet-indiai (nem hindu) dhammai nép mítoszában. Kezdetben Suzanghu feleségével, Zumaing-Nuival élt a magasban, de belefáradtak, hogy nem tudták semmin pihentetni lábukat. Életet adtak lányuknak, a földnek (Szubbu-kai-tung), és fiúknak, az égnek (Jongszuli-young-jongbu). Mivel nem tartotta őket semmi, lezuhantak, és egy féreg, Fangnalomang lenyelte őket. Suzanghu csapdába ejtette, majd szétnyitotta a szörnyű féreg testét: alsó részéből lett a mi földünk, felső részéből az egünk. Ég és föld egyesüléséből két hegy alakú isten született, amelyek egyben az előbbieket diszjunktív rendjét is biztosították. Ahogy ég és föld elvált egymástól, a föld két béka alakú istent hozott a világra, akiknek az utódja volt az első emberpár.⁴⁶

⁴³ Simor András: *Sasok és kondorkeselyűk. Navatl és kecsua költészet*. Budapest, Magvető, 1977, 153-154. Schuman, Michael: *Mayan and Aztec Mythology*. Berkeley Heights, Enslow, 2001, 79-81.

⁴⁴ A felülkerekedés módja az *Enúma elisre* emlékeztet: Tiamat kitért szájába szelek hatoltak, így terítette őt le Marduk. *Enúma elis*, 4, 95-104. Talon: *The Standard Babylonian Creation Myth*, 93.

⁴⁵ Leeming: *Creation Myths of the World*, 207.

⁴⁶ Elwin, Verrier: *Myths of the North-East Frontier of India*. Kalkutta, Sree Saraswaty Press, 1958, 13-14. Sproul: *Primal Myths*, 195-196.

Végül említsünk meg egy esetet, ahol a testrészek nem a legyőzött fél feldarabolása által válnak fizikai dolgokká, hanem annak kövé dermedése által. Ovidius az *Átváltozásokban* számol be Atlasz átalakulásáról az eget tartó hegygé, miután Perszeusz megmutatta neki Gorgó medúza fejét. Atlasz szakállából és hajából erdők, kezeiből és karjaiból hegygerincek, fejéből hegycsúcs, csontjaiból kövek váltak. Bár ez esetben nem kozmogóniáról van szó, pusztán egy specifikus régió létrejöttéről, az ég megtartása által mégis hozzájárul Atlasz átváltozása a világrend diszjunktív szintéziséhez.⁴⁷

2.3 Önfeláldozás

Az őslény részekre osztódása a legtöbb esetben közvetlenül halála után történik. Ez azonban nem csak erőszakosan eshet meg, végbemehet mindenfajta külső közbeavatkozás nélkül, amit nevezhetünk az őslény önfeláldozásának. Erre példa a Hszu Csengnek tulajdonított *Az idő öt ciklusának krónikája* című 3. századi kínai mű kozmogóniája. Korábban már esett szó a mitikus őslény, Pan-ku születéséről; jelen mítosz halálát beszéli el. Amikor az elsőszülött Pan-ku haldoklott, teste átalakult. Koponyájából lett az égbolt, lélegzetéből a szél és a felhők, hangjából a mennydörgés, bal szeméből a nap, jobb szeméből a hold, végtagaiból a négy égtáj, öt kiálló részéből az öt hegycsúcs. Véréből és magvaiból folyók és tengerek keletkeztek, izmaiból és ereiből a föld artériái, húsából mezők és földek, hajából és szakállából csillagok, szőrzetéből növények, csontjaiból és fogaiból a kövek és fémek, velőcsontjából gyöngyök és jade, izzadságából és testnedveiből az eső és a harmat, testének élősködőiből – a szél érintésével – a fekete hajú emberek.⁴⁸

⁴⁷ Ovidius: *Átváltozások*, 4, 655-662. Az eget a „fejével” támasztó Atlasz hegyről lásd még Vergilius: *Aeneis*, 4, 246-251. Az első ovidiusi átváltozás-történet is egy diszjunktív szintézist leíró tereméstörténet: Eszerint kezdetben káosz volt, melyben a szubsztancia örökké változott és a minőségek egymással harcoltak. Eztán Isten elválasztotta az eget a földtől, a vizet a száraztól, a levegőt pedig a magasabb sztratoszférától. Így a vak kavargásból minden megtalálta helyét az örök rend szerint: a tűz emelkedett a legmagasabbra, alatta a levegő, ezek alá süllyedt a föld és végül az azt tartó víz. Ovidius: *Átváltozások*, 1, 1-18.

⁴⁸ *Wu yun linianji*, id. *Yi si, Biji kongbian*, 1, 2a. Birrell: *Chinese Mythology*, 33. Egy másik változat szerint könnyéből fakadt a Sárga-folyó, fejéből, testéből, két karjából és lábából Kína öt szent hegye. Leach, Maria: *The Beginning*. New York, Funk and Wagnalls, 1956, 224-226. Hasonló leírást találunk egy taoista töredékben Lao-ce testének átalakulásáról. Zhen Luan: *Xiaodao lun*. In: *Kuang hong mingji*, 9, 144b. Maspero, Henri: *Taoism and Chinese Religion*. Tr. by Frank A. Kierman. Amherst, The University of Massachusetts Press, 1981, 340. Schipper, Kristofer Marinus (aka Si Csou-zsen): „The Wholeness of Chaos. Laozi on the Beginning.” In: Schipper, Mineke – Ye Shuxian – Yin Hubin (eds.): *China's Creation and Origin Myths. Cross-cultural Explorations in Oral and Written Traditions*. Leiden – Boston, Brill, 2011, 137. A megfelelőtetések egyszerre mutatnak

Arra is találunk példát, hogy a halál utáni részekre osztódás külső segítséggel válik teremtővé. A kelet-kanadai algankin nép kozmogóniája szerint amikor a földanya ikrei szülésekor meghalt, összetört testéből fia, Glúszkap teremtette a napot és a holdat, az állatokat és az embereket. Másik gyermeke, a gonosz, pusztító Malszum, a Farkas, anyja testéből hegyeket, völgyeket, kígyókat, valamint egyéb veszélyes növényeket és állatokat teremtett. Ez esetben a földanya kétszeres áldozatáról beszélhetünk: fiainak adta életét és a világnak testét.⁴⁹

Az i.e. 7-6. század körül létrejött *Brihadáranjaka-upanisad* egyik kozmogóniai elbeszélése nem egyszerűen halállal járó áldozatról szól, hanem magának a halálnak az áldozati önfelosztásáról. Kezdetben nem volt semmi. A halál borította be a mindenséget. A halál azonban egyúttal éhség. Az éhség pedig azt kívánta, hogy egy áldozat keretében átmanná, testi önvalóvá váljon. Miután létrehozta önmagából az elemeket, háromfelé osztotta magát. Egyharmadából lett a Nap, másik harmadából a szél. Fejéből, négy lábából, farkából és oldaliból jött létre a nyolc égtáj. Hátából keletkezett az ég, hasából a köztes tér, mellkasából pedig a föld, mely szilárdan áll a vizeken.⁵⁰

2.4 Magából adományozás

Bizonyos kozmogóniákban nincs utalás arra, hogy az őslény spontán részekre osztódásának ára áldozati halála lenne, bizonyos esetekben pedig kifejezetten történik utalás arra, hogy istenségként továbbra is életben marad, vagyis semmiképp sem önfeláldozás által, sokkal inkább valamifajta kiáradásként vagy ki-tárukozásként jön létre belőle a világ. Nevezzük ezt az önfeláldozással szemben „magából adományozásnak”.

A galambkirály verse című, 19. századi gyűjtésből származó orosz költemény az ég teremtését emanációszerűen beszéli el. A vörös nap Isten arcából jön, a fiatal fénylő hold a mellkasából, a fényes hajnal a szemeiből, a ragyogó csillagok a díszes öltökékéből, a vad szelek a Szentlélekből. Mindez kiegészül a társadalmi rendnek egy őslény részekre osztódása általi keletkezésével, ami a *Purusa-szúktára* emlékeztet. A részekre osztódó őslény ezúttal Ádám, akinek fejéből lettek

---

anyagi és pozicionális hasonlóságot. A hús-föld, csont-kő, illetve szőrzet-növény megfeleltetések a korábban idézettek közül mind az *Eddában*, mind a manicheus mítoszban megtalálhatók.

⁴⁹ Spence, Lewis: *The Myths of the North American Indians*. New York, Thomas Y. Crowell Company, 1914, 141.

⁵⁰ *Brihadáranjaka-upanisad*, 1, 2, 1-3. Fórizs László (ford.): *Upanisadok II*. Budapest, Filosz, 2016, 21-22. Az utóbbi három esetben ismét egy pozicionális hasonlóságot látunk – hasonlóképp, mint Purusánál –, ezúttal azonban egy négy lábú állat testének vonatkozásában.

a cárok, csontjaiból a hercegek és hősök, térdéből pedig a parasztok. Végül az ember teremtésére kerül a sor: az ember csontjai a kövekből, teste a nyirkos földből jött létre. Mint látjuk, a keresztény hatást mutató költemény a kozmogónián kívül szociogóniát és antropogóniát is tartalmaz.⁵¹

A Washington állam és British Columbia területén élő okanogan (syilx) nép eredetmítosza szerint bár az őslény testének felosztását valaki más végzi, ez nem feltételezi halálát. A földet az Öreg készítette egy asszony testéből, aki továbbra is eleven (mozgása a földrengések oka), és immár minden nép anyja. Húsa a talaj, csontjai a kövek, lélegzete a szél, haja a növények. A húsból gyúrt golyókból készítette az Öreg az embereket. Minden élő a földből származik, körültekintve az ember mindenütt anyja részeit, a földanya diszjunktív szintézisét látja.⁵²

A polinéziai Tahiti mítoszában a teremtő csak bizonyos részeit áldozza fel a teremtett világért. Taaroa isten sokáig egy héjban élt, melyet a sötétség vett körül. Végül kitört a héjből, azt megfordította és feltartotta, hogy égbolttá váljon, majd egy másik héjből is kitört, amiből kő és homok lett. Ezután testrészeiből teremtette meg a világot: gerincéből hegygerinc lett, bordáiból hegyoldalak, húsból a föld gazdagsága, karjaiból és combjaiból a föld ereje, körmeiből kagylók és halpikkelyek, beleiből folyami és tengeri állatok, tollaiból növények, kiszökött véreből a pirkadó ég és a szivárvány. Ám feje és elpusztíthatatlan teste megmaradt. Ezért ez esetben mégsem beszélhetünk önfeláldozásról.⁵³ A mítosz a héj széttörésének és teremtő felhasználásának motívumát is magában foglalja, ami a következő fő formához vezet át bennünket.

3. Héj széttörése

A szülők szétválasztásához hasonlóan a héj széttörése is a belső, csíráállapotban lévő tartalom szabadon engedését jelenti, mely világot felépítő elemekké alakul.⁵⁴ A világ megformálásában nemcsak a belső tartalomnak, hanem a héj-

⁵¹ A vers szájhagyomány útján maradt fenn, címére vannak hatszáz évvel korábbi utalások is. Schayer, Stanislas: „A Note on the Old Russian Variant of the Purushasukta.” *Archiv Orientalni* 7, 1935, 320. Lincoln: *Myth, Cosmos, and Society*, 4. Az ember teremtésénél – fordított irányban – ismét találkozunk a hús-föld, illetve csont-kő aránypárral. Lásd az *Eddához* írt lábjegyzetet.

⁵² Erdoes – Ortiz: *American Indian Myths and Legends*, 14-15. Itt ismét megtaláljuk a hús-föld és a csont-kő, sőt a szörzet-növény párosítást is, amelyek mind Ymir, mind Kuni, mind pedig Pan-ku átalakulását megszabták.

⁵³ Henry, Teuira: „Ancient Tahiti. Based on Material Recorded by J.M. Orsmond.” *Bernice P. Bishop Museum Bulletin* 48. Honolulu, Bishop Museum Press, 1928, 339-340. Sproul: *Primal Myths*, 349-352. Rockenbauer Zoltán: *Ta'aroa. Tahiti mitológia*. Budapest, Századvég, 1994, 13-14.

⁵⁴ Leeming: *Creation Myths of the World*, 19.

nak is szerepe van. A héj széttörése egyben ég és föld elválasztása: a héj felső részéből lesz az ég, alsó részéből a föld. Az alapvető különbség, amelyet korábban ég és föld elválasztásának módja kapcsán tettünk, a héjjal kapcsolatban is érvényes: széttörése történhet spontán módon, vagy külső hatás, illetve belső nyomás által. A héj általában tojás héja, de előfordul kagylóhéj is. A tojást több mítoszban is egy madár rakja az őstengerre vagy a benne élő lényre.

Az i.e. 7-6. század körül keletkezett *Cshándógja-upanisad* egyik kozmogóniája szerint kezdetben volt a nemlét, ami tehát létezett, és tojássá alakult. A tojás egy év után kettérepedt. Egyik fele ezüstté vált, s lett belőle föld, másik fele arannyá vált, és lett belőle ég. A külső héjből keletkeztek a hegyek, a belső hárttyából a felhők és a köd, az erekből a folyók, a folyékony részből az óceán. Végül kikelt belőle a Nap, melynek nyomán feléledt az összes lény és az összes vágý.⁵⁵

Maradjunk a hindu mitológiánál. Manu i.u. 1-3. század körül írt törvénykönyvének elején található egy kozmogónia, amelyben az éggé és földdé szétnyíló tojás egyúttal teremtőjét is magában foglalja. A „Magától született” saját testéből akart sokféle létezőt teremteni. Gondolata által létrehozta a vizeket, és saját magát magként helyezte beléjük, amelyből aranytojás lett. Az aranytojásban a „Magától született” immár Brahmaként született meg. Egy évig volt a tojásban, majd a tojást összpontosítása által kettétörte. Az egyik fele felemelkedett, belőle lett az ég, a másik leereszkedett és föld lett. A középső részbe helyezte Brahma a levegőt, a nyolc irányt és a vizek örök lakhelyét.⁵⁶

A Robert Graves által ógörög töredékekből összeillesztett pelaszg teremtésmítosz egy kétfokozatú teremtést mutat: az ég és a föld elválasztását követi az így megnyitott teret benépesítő létezők kikélese egy tojásból. Kezdetben Eurünomé, a mindenség istennője mezítelenül emelkedett ki a Kháoszából, de nem talált lábának semmilyen támaszt. Ezért elválasztotta a tengert az égtől, hogy táncolhasson a hullámokon. Ahogy dél felé táncolt, nyomában szél kerekedett. Boraszt, az északi szelet elkapta és sodorgatni kezdte a tenyerei között. Ezzel felmelegítette és létrehozta Ophiónt, a nagy kígyót, aki az istennő lába köré tekeredett és egyesült vele. Eurünomé galambbá vált és tojást rakott a hullámokra. Parancsára a kígyó hétszer a tojás köré tekeredett, mire a tojás kettérepedt és

⁵⁵ *Cshándógja-Upanisad*, 3, 19. Fórizs: *Upanisadok II.*, 169.

⁵⁶ A törvénykönyv ezután a szánkhja filozófia terminusaival írja le azt, ahogy a „Magától született” testéből fokozatosan létrehozta a *tattvákat* (az elmét, az énkalkotót, az értelmet, az érzékszerveket, a finomelemeket, és végül a durvaelemeket), valamint a három minőséget (*guna*), ezekből pedig megalkotta az élőlényeket. A tűzből, a szélből és a naphól kifejté a Védákat, a tettek megkülönböztetése érdekében elválasztotta a jót a rossztól, és a *Rígvéda Purusa-szúktája* szerint testrészeiből megteremtette a négy kasztot. *Manu* törvénykönyve, 1-31. Borbély Judit Bernadett (ford.): *Manu* törvénykönyve. Budapest, L'Harmattan, 2019, 25-29.

minden dolog kikelt belőle, ami létezik: a Nap, a Hold, a bolygók, a csillagok, valamint a föld hegyeivel, folyóival, fáival, növényeivel és egyéb élőlényeivel.⁵⁷

Az Elias Lönnrot által 1828 és 1834 között gyűjtött karéli dalok alapján írt és 1849-ben kiadott *Kalevala* első éneke is egy tojás-motívumot tartalmazó kozmogóniával veszi kezdetét. Ilmatar, az ég leánya már hétszáz éve ringatózott a tengeren, amikor egy réce, aki körbekeríngve kutatta, merre rakjon fészket, végül az alvó leány térdére lerakott hét tojást: hat aranytojást és egy vastojást. Három napig költötte őket, ami által a harmadik napra a leány térdé felforrósodott. A forróságot érző Ilmatar megrázta térdét, ezzel lerántotta a tojásokat, amelyek széttörték egy sziklaszirten és beleestek a tengerbe, de darabjaik nem süllyedtek el. A tojáshéj felső feléből lett az égbolt, sárgája felső feléből a szikrázó Nap, a fehérje felső feléből pedig a halovány Hold. A tojáson található tarka foltokból lettek a csillagok, a fekete foltokból pedig a felhők. A tojáshéj alsó feléből lett a föld.⁵⁸

A kagylóhéj szétnyílásából keletkező világ a mikronéziai Nauru sziget természetmítoszában található.⁵⁹ Kezdetben csak víz volt, valamit az üres térben lebegő őspók, Areop-Enap. Egy nap talált egy kagylót, amelybe, miután sikerült résnyre szétfeszítenie, bemászott.⁶⁰ Belseje sötét volt és szűkös. A kagylóban volt egy fehér hernyó, Rigi, aki megpróbálta szétfeszíteni a kagylót. Izzadságából tócsa lett, majd tó, majd tenger. A sós tenger szomjassá tette a kagylót, amely így kinyitotta héját. Areop-Enap a kagyló alsó feléből hozta létre a földet, felső feléből pedig az eget. Két csiga is volt a kagylóban, a kisebből Areop-Enap megformálta a Holdat, a nagyobból a Napot. A kagylóhúsból alkotta meg a szigeteket, saját fonalából pedig a vegetációt. Eközben Rigi megfulladt saját izzadságában. Areop-Enap selyembe bábozta és felfüggesztette. Belőle lett a Tejút.⁶¹

⁵⁷ Graves, Robert: *Görög mítoszok*. Ford. Szijgyártó László. Budapest, Európa, 2001, 19.

⁵⁸ *Kalevala*, 1, 177-244. Rácz István (ford.): *Kalevala*. Budapest, Európa, 1980, 8-9.

⁵⁹ A sziget a korábban említett Gilbert-szigetektől nem messze nyugatra fekszik. Mint láttuk, az ottani kozmogónia teremője is egy őspók, Nareau.

⁶⁰ Egy másik verzió szerint a kagyló lenyelte a pókot. Vö. a korábban említett vanuatui mítoszzal, ahol a teremő, Naareau szintén egy résen keresztül mászott be a sötét világba, melyet egy angolna segítségével sikerült megnyitnia.

⁶¹ Egy másik verzió szerint Areop-Enap végül kőből embereket teremtett, hogy tartsák az eget. Rigi egy másik mítoszzban pillangó, aki elválasztotta a földet és a vizet miközben elrepült felettük, míg más istenek felemelték az eget a maga helyére. Leach, Maria: *The Beginning*. New York, Funk and Wagnalls, 1956, 184. Dixon, Roland Burrage: *Oceanic Mythology*. London, Forgotten Books, 1964, 236.

4. Elválasztás szóval

Az elválasztó szó lehet parancsszó, de ahogy korábban a diegueño törzs estében láttuk, lehet varázsszó is. Ennek hatására jön létre a fizikai elválasztás, amely a diszjunktív rend létrehozásának irányába mutat. Itt tehát a szó, a parancs, illetve a névadás elválasztó és rendteremtő ereje mutatkozik meg. Parancs esetén amennyiben annak címzettje különbözik a parancsdótól, lehet élettelen dolog. Ez utóbbira példa a polinéziai Szamoa kozmogóniája. Az üres térben élő teremtő, Tangaroa, azt parancsolta a kőnek, hogy hasadjon szét. Ráütött a köre, és abból létrejött a föld és a tenger, majd újabb parancsok nyomán az ég, a felhők, az édesvizek, az ember, a lélek, a szív, az akarat és a gondolat – ez utóbbi négy az emberben egyesült.⁶²

Mózes első könyvének első (de időben a másodikat követő, i.e. 6-5. századi) teremtéstörténete is a szóval, paraccsal történő teremtő elválasztás példája. „Isten szólt: »Legyen világosság!«, és világos lett. Isten látta, hogy a világosság jó. Isten elválasztotta a világosságot a sötétségtől. A világosságot nappalnak nevezte Isten, a sötétséget pedig éjszakának.”⁶³ Isten tehát mindkettőnek nevet adott – annak is, amitől a világosságot elválasztotta, és ami megfeleltethető a *Tér1,2*-ben említett sötétségnek, amely az elválasztás előtt a mélységeket borította, vagyis a megkülönböztetés nélküli állapotot jelentette. Az elválasztás és megnevezés által ez utóbbi is megkülönböztetetté vált. Ekkor azonban a föld még puszta volt és üres, vagyis nem volt képes az élet befogadására, ami azért lehetett, mert még nem vált el a sötétség vizeitől, ahogy az ég sem.⁶⁴ Most tehát a vizek elválasztásán volt a sor. „Isten újra szólt: »A vizek közepén keletkezzék szilárd boltozat és alkosson válaszfalat a vizek között.« Úgy is lett. Isten meg-

⁶² Williamson, Robert Wood: *Religious and Cosmic Beliefs of Central Polynesia*. Vol. 1. Cambridge, Cambridge University Press, 1933, 50-53. Sproul: *Primal Myths*, 346-347.

⁶³ *Tér1,3-5*.

⁶⁴ Rasi, a 11. századi rabbinikus kommentátor, Mózes első könyvének első versét nem különálló mondatként, hanem alárendelt mondatrészként, a másodikat mellékmondatként, a harmadikat pedig az első mondat fő mondatrészeként fordítja: „Az ég és a föld teremtésének kezdetén, amikor a föld forma nélküli és üres volt és sötétség volt [...] Isten szólt: »Legyen világosság« [...] Rasi szerint az első vers nem az első tettet, hanem a fejezet tárgyát nevezi meg. Keller, Catherine: *Face of the Deep. A Theology of Becoming*. London, Routledge, 2003, 9 és 114-116. Eszerint a teremtés folyamatának kezdőképe *Tér1,2*: „A föld puszta volt és üres (*tohu va-bohu*), sötétség borította a mélységeket (*tehom*) és Isten lelke (*ruah*) lebegett a vizek fölött.” A *ruah*, mely a mélységek vize felett lebegett, a rendet hozó Elohimnak a megkülönböztetés nélküli állapot felett szálló viharos lehetete. A *tehom*, vagyis a sötét mélységek és az alanti vizek jelzik azt a differenciálatlanságot, amiből kezdetben az ég és a föld (a mindenség) rendje elválasztások sora által létrejött, és ami egyelőre *tohu va-bohu*-ként uralja a földet. (A semmiből teremtés gondolata explicit módon először a *2Mak7,28*-ban jelenik meg. Lásd erről May, Gerhard: *Creatio Ex Nihilo. The Doctrine of 'Creation out of Nothing' in Early Christian Thought*. Tr. by A. S. Worrall. London – New York, T&T Clark, 1994, 156-178.)

alkotta a szilárd boltozatot, és elválasztotta vele a boltozat fölötti és a boltozat alatti vizeket. Isten a boltozatot égnek nevezte.⁶⁵ A vizek elválasztására egy szilárd boltozat által a diszjunktív rend létrehozása miatt volt szükség.⁶⁶ Az égi és földi vizek elválasztása után már lehetőség volt az égbolt alatti vizek határok közé szorítására és a szilárd talajnak, a száraznak a vizektől való elválasztására. „Isten ismét szólt: »Gyűljenek össze az ég alatti vizek egy helyre és emelkedjék ki a száraz.« Úgy is történt. Isten a szárazat földnek nevezte, az összefolyt vizeket pedig elnevezte tengernek. Isten látta, hogy ez jó.”⁶⁷ A behatárolt és összegyűjtött vizek, valamint a száraz most már alkalmassá vált arra, hogy befogadják a különböző élőlényeket, „fajuk szerint” elválasztva egymástól.⁶⁸ A szilárd égbolt pedig lehetővé tette, hogy az alanti régióban érvényesüljön a világosság és a sötétség elválasztása, azaz hogy „legyenek világító testek az égbolton, s válasszák el a nappalt az éjszakától. Ezek határozzák meg az ünnepeket, a napokat és az éveket.”⁶⁹ Az elválasztás tárgya tehát ez esetben az idő, az idő megszabott rendje, ahogy napokra, évekre, ünnepekre tagolódik. Elohim teremtő tette a szóval történő elválasztás és elnevezés tette. Az elnevezés egyszersmind elválasztás is. Az elválasztás eredménye pedig a *tób*, a jó, azaz a rendezett mindenség („ég és föld”) diszjunktív szintézise.

Befejezés. Mitológiai szintézisek és filozófiai szintézisek

Az előzőekben a diszjunktív szintézis különböző formáit használó teremtésmítoszokra hoztam példákat. Azt igyekeztem kimutatni, hogy e filozófiai eredetű fogalom alkalmazható a legkülönfélébb kontinensekről származó kozmogóniai mítoszok egy jelentős csoportjának formái jellemzésére. A fogalom persze nem csak a mitikus gondolkodásra alkalmazható: a teremtés mint diszjunktív szintézis bizonyos filozófiai elméletekben is tetten érhető. Erre példa az a két

⁶⁵ *Ter*1,6-7.

⁶⁶ Vö. azzal, ahogy Tiamatnak, a mélységes tengervíznek a kettévágása után Marduk az egyik feléhez, amiből az ég lett, zsilipeket tett és melléjük öröket állított. *Enúma elis*, 4, 136-140. Tiamat (bab. Tahamat) nevét vö. a *tehom*, azaz a mélység fogalmával a *Ter*1,2-ben, bár e teremtéstörténetben nincs szó küzdelemről. Ugyanakkor vö. *Zsolt*148,7: „Dicsérjétek az Urat a földről, tengeri szörnyek és tenger mélységei (*tehomot*)!” A boltozat feletti és a boltozat alatti vizek az özönvíz során jelennek meg újra, ekkor már mint a rendet felbomlasztó differenciálatlanság erői: „Noé 600. évében, a második hónap 17. napján, ezen a napon megnyíltak a nagy mélységek forrásai és megeredtek az ég csatornáit.” (*Ter*7,11) A vízőzön végét a válaszfalak újabb megszilárdulása jelenti. „A mélységek forrásai és az ég csatornáit bezártuk: az eső megszűnt esni az égből és a víz lassan elapadt a földön.” (*Ter*8,3)

⁶⁷ *Ter*1,9-10.

⁶⁸ *Ter*1,12; 21; 24-25.

⁶⁹ *Ter*1,14-15.

filozófus, akik – más-más módon – maguk is reflektálnak filozófia és mitológia kapcsolatára: Platón és Schelling.

Platón *Timaios*zának egy helye a világ gömb alakú testének egészére kiterjedő, azt körülvevő és irányító világlélek felosztás és elrendezés általi összetételét beszéli el. A világlélek a Létező, az Azonos és a Más vegyületéből áll.⁷⁰ Ezt a vegyületet az alkotó (*demiurgosz*) egy zenei *harmonia*, azaz zenei skála hangközei szerint osztotta fel részekre. A felosztáshoz geometriai arányok kimérése által jutott el.⁷¹ Az egészből kivágott részek arányai olyan sort alkotnak, mely két négytagú sorozatból áll össze. Mindkettő az 1-ből indul ki, az egyik kétszeres arány szerint halad tovább (1, 2, 4, 8), a másik háromszoros arány szerint (1, 3, 9, 27). Az így kapott szomszédos számok intervallumait az alkotó harmóniai és aritmetikai közép szerint bontotta tovább (pl. 1, 4/3, 3/2, 2). Végül a két sorozatot növekvő számsorba rendezetten egyesítette. Ha a sor számait egymáshoz viszonyuló arányokként értelmezzük, és bizonyos arányokat tovább bontunk, egy zenei skálát kapunk.⁷² A léleknek a *harmonia* szerint felosztott és sorba rendezett vegyületét az alkotó hosszában kettévágta (vagyis mindkét fél részeseedik a harmóniában). Középtagjuknál összefogta őket χ alakban, majd mindkét sort körre hajlítottá úgy, hogy a két sor kezdő- és végpontja (tehát mind a négy pont) ugyanabban a pontban, az összefogottal átellenes pontban találkozzon. A köröknek az alkotó egyenletes mozgást rendelt.⁷³ Annak a körnek, amelyik találkozási pontjaikban kívülről érinti a másikat, az Azonos mozgását adta. A külső kör kelet felől nyugat felé haladva mozgatja az állócsillagok szférája által határolt világegyetemet. A rá átlós belső körnek a Más mozgását adta.⁷⁴ A két négytagú sorozatból összetett sor

⁷⁰ Ezek részét képezik *A szofista* című dialógusban tárgyalt „legfontosabb” formáknak. Platón: *A szofista*, 254b-255e. A *Timaios*zban mindhárom forma a változó és osztható, valamint a változatlan és oszthatatlan vegyülete. Vagyis a létezés, az azonosság és a különbség lehet változó (érzéki jelensége), vagy változatlan (intelligibilis formáé). Platón: *Timaios*z, 35a. Az osztható testben kiterjedő oszthatatlan lélek a kettő vegyülete: mindkettővel közösségre léphet, mind az érzékek, mind az ész tárgyainak létezéséről, valamint azok azonosságáról és különbségéről ítéletet alkothat. I.m., 37a-b. Cornford, Francis MacDonald: *Plato's Cosmology. The Timaeus of Plato*. Indianapolis, Hackett, 1997, 59-66.

⁷¹ Az alkotó a világ testét felépítő négy elemet is geometriai arányok szerint szintetizálta. Platón: *Timaios*z, 31b-32b. Ám ő végül nem az „öslény” (*zóon*, 30b) testét osztotta részekre, hanem az azt átható lélek vegyületét.

⁷² A számok arányai hangközöknek felelnek meg: 2:1 az oktávnak, 3:2 a kvintnek, 4:3 a kvartnak, 9:8 az egészhangnak. Az alkotó a kvint hangközöket (4:3) két egészhangra (9:8), illetve egy félhangra (256:243) osztotta tovább, ezzel diatonikus tetrachordokat alkotva (zenei hangokban kifejezve pl. A G F E). Platón: *Timaios*z, 35b-36b. Cornford: *Plato's Cosmology*, 66-72.

⁷³ *A szofista* vendége a három említett forma mellett még a mozgást és a nyugalmat tartja a legfontosabbnak. Platón: *A szofista*, 254d.

⁷⁴ Cornford az éggömbön az Azonos mozgását az égi egyenlítőként, a Más mozgását a zodiákus sávjaként azonosítja. Cornford: *Plato's Cosmology*, 75-77.

(1, 2, 3, 4, 8, 9, 27) alapján az alkotó a Más mozgását hét kisebb egyenlőtlen és másként mozgó körre osztotta fel. Ezek szabályozzák a Nap, a Hold és a bolygók eltérő mozgásait. A világ szintetizált gömbtestére kiterjesztett lélek vegyületének felosztásai által részesül a világ értelemben és harmóniában.⁷⁵ Ezáltal oltott az alkotó értelmet a lélekbe, lelket a testbe, és tette az alkotói jóság a mindenséget a lehető legszebbé és legjobbá.⁷⁶

Schelling *Világkorszakok* című kiadatlan szövegének különböző fennmaradt (az 1810-es évek első felében keletkezett) változataiban a teremtés mint elválasztás (*Scheidung*) központi fogalom. Az 1815-ös változat szerint az istenség önkinyilatkoztatásának, önmagához való eljövételének első stádiuma az önmagára irányuló sóvárgás, melyet két akarat harca határoz meg. Az önmagát akaró, önmagába záródó akaratnak és a szeretet kiáradó akaratának a létezésért vívott harca az „első természet”, a létesülés kezdet és vég nélküli pulzáló körforgása, melyből nem alakul ki szilárd létezés, pusztán csak a létezésre irányuló vágyakozás. Az aktuális világ teremtése, ami egyben Isten egzisztálásának kezdete, az Ige (*Wort*) teremtő aktusával történik meg. (*Jn1,1*) Az Ige teremtő aktusa egy elválasztás: a világoosság elválasztása a sötétségtől (*Ter1,4*), ami Schelling értelmezésében a szeretet szellemi akaratának elválasztása az önös természeti akarattól. Ezzel a természet megszakítja körforgását és az istenség felé emelkedik, hierarchikus rendbe szervezve különböző potenciáit. A szellemibb, magasabb potencia elválik az őt emelkedésében gátló, alacsonyabb természeti potenciától, vagyis szabaddá válik a körforgástól. Ugyanakkor egyszersmind abban mint önfenntartásra törekvő anyagi testben alapozza meg magát, alapként vonatkoztatja azt egzisztenciájára.⁷⁷

Világosan különbség tehető a korábban tárgyalt mítoszok megszemélyesítő-képszerű és a két filozófiai elmélet fogalmi (illetve matematikai) megközelítése között. Ami azonban az előbbieket az utóbbiakkal összeköti, az a teremtésnek mint diszjunktív szintézisnek az elbeszélése. Amennyiben transzcendentális szintézis alatt mindenre kiterjedő, általános érvényű szintézist értünk, elmondhatjuk, hogy a gondolkodás térben és időben átfogó, globális történetének alapvető és visszatérő mozzanata, hogy a fenti értelemben a diszjunktív szintézisről a világegyetem rendjét lehetővé tévő transzcendentális szintézisként ad számot.

---

⁷⁵ Platón: *Timaiosz*, 36b-36e. Cornfold: *Plato's Cosmology*, 72-93.

⁷⁶ Platón: *Timaiosz*, 29e-30b.

⁷⁷ Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph: „Die Weltalter. Erstes Buch (aus dem handschriftlichen Nachlaß).” In: *Sämtliche Werke. Band 8*. Hrsgb. von Karl Friedrich August Schelling. Stuttgart – Augsburg, Cotta, 1861, 240-241. Lásd Czétány György: *A transzcendentális probléma. Három szintézis harca egy konzisztens valóságért*. Budapest, L'Harmattan, 2019, 115-128.

Felhasznált irodalom

- Allen, James Peter: *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*. Atlanta, Society of Biblical Literature, 2005.
- Alpers, Antony: *Maori Myths and Tribal Legends*. Boston, The Riverside Press Cambridge, 1966.
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest, Atlantisz, 2004.
- Aston, William George (tr.): *Nihongi. Chronicles of Japan from the Earliest of Times to A.D. 697*. London – New York, Routledge, 2011.
- Bakos Attila – Bakos Judit Eszter: *A Számhőjja-jóga pszichológiája*. Budapest, Danvantara, 2018.
- Biblia*. Ford. Gál Ferenc, Gál József, Gyürki László, Kosztolányi István, Rosta Ferenc, Szénási Sándor, Tarjányi Béla. Budapest, Szent István Társulat, 1976.
- Birrell, Anne: *Chinese Mythology. An Introduction*. Baltimore – London, The John Hopkins University Press, 1999.
- Borbély Judit Bernadett (ford.): *Manu törvénykönyve*. Budapest, L'Harmattan, 2019.
- Cassirer, Ernst: *Philosophie der Symbolischen Formen. Zweiter Teil. Das mythische Denken*. Berlin, Bruno Cassirer Verlag, 1925.
- Cornfold, Francis MacDonald: *Plato's Cosmology. The Timaeus of Plato*. Indianapolis, Hackett, 1997.
- Cushing, Frank Hamilton: *Outlines of Zuni Creation Myths. Thirteenth Annual Report of the Bureau of American Ethnology*. Washington, Government Printing Office, 1896.
- Czétány György: *A transzcendentális illúzió keletkezése és története. Három szintézis harca egy egységes valóságért*. Budapest, L'Harmattan, 2015.
- Czétány György: *A transzcendentális probléma. Három szintézis harca egy konzisztens valóságért*. Budapest, L'Harmattan, 2019.
- Dixon, Roland Burrage: *Oceanic Mythology*. London, Forgotten Books, 1964.
- Elwin, Verrier: *Myths of the North-East Frontier of India*. Kalkutta, Sree Saraswaty Press, 1958.

- Erdoes, Richard – Ortiz, Alfonso: *American Indian Myths and Legends*. New York, Pantheon Books, 1984.
- Faulkner, Raymond Oliver: *The Ancient Egyptian Coffin Texts. Vol. 1, Spells 1-354*. Warminster, Aris & Phillips, 1973.
- Fórizs László (ford.): *Upanisadok II*. Budapest, Filosz, 2016.
- Godley, Alfred Denis (tr.): *Herodotus. In Four Volumes. Vol. II. Books III and IV*. London, William Heinemann, 1928.
- Graves, Robert: *Görög mítoszok*. Ford. Szigyártó László. Budapest, Európa, 2001.
- Grayson, James Huntley: *Myths and Legends from Korea. An Annotated Compendium of Ancient and Modern Materials*. London – New York, Routledge, 2001.
- Grey, George: *Polynesian Mythology and Ancient Traditional History*. Auckland, H. Brett, 1885.
- Henry, Teuira: „Ancient Tahiti. Based on Material Recorded by J.M. Orsmond.” *Bernice P. Bishop Museum Bulletin* 48. Honolulu, Bishop Museum Press, 1928, 339-340.
- Hésziodosz: *Istenek születése*. Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre. Budapest, Európa, 2005.
- Homérosz: *Odüsszeia*. Ford. Devecseri Gábor. Budapest, Európa, 2004.
- Jamison, Stephanie Wroth – Brereton, Joel (trs.): *The Rigveda. The Earliest Religious Poetry of India*. Vols. 1-3. Oxford – New York, Oxford University Press, 2014.
- Keller, Catherine: *Face of the Deep. A Theology of Becoming*. London, Routledge, 2003.
- Kirk, Geoffrey Stephen – Raven, John Earle – Schofield, Malcolm: *A preszókratikus filozófusok*. Ford. Csiszter Kálmán, Steiger Kornél. Budapest, Atlantisz, 2002.
- Kramer, Samuel Noah: *Sumerian Mythology. A Study of Spiritual and Literary Achievement in the third Millennium B.C.* Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1961².
- Leach, Maria: *The Beginning*. New York, Funk and Wagnalls, 1956.
- Leeming, David Adams: *The Oxford Companion to World Mythology*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2005.

Leeming, David Adams: *Creation Myths of the World. An Encyclopedia*. Santa Barbara – Denver – Oxford, ABC CLIO, 2010².

Lincoln, Bruce: *Myth, Cosmos, and Society. Indo-European Themes of Creation and Destruction*. Cambridge – London, Harvard University Press, 1986.

Maspero, Henri: *Taoism and Chinese Religion*. Tr. by Frank A. Kierman. Amherst, The University of Massachusetts Press, 1981.

May, Gerhard: *Creatio Ex Nihilo. The Doctrine of 'Creation out of Nothing' in Early Christian Thought*. Tr. by A. S. Worrall. London – New York, T&T Clark, 1994.

Ovidius Naso, Publius: *Átváltozások (Metamorphoses)*. Ford. Devecseri Gábor. Budapest, Európa, 1982.

Pál Dániel (ford.): *Upanisadok I*. Budapest, Filosz, 2016.

Pék Zoltán (ford.): *Rig-Véda*. Budapest, Farkas Lőrinc Imre Kiadó, 2000.

Pinch, Geraldine: *Egyptian Mythology. A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions of Ancient Egypt*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2002.

Platón: „Timaios.” Ford. Kövendi Dénes. In: *Platón összes művei. Harmadik kötet*. Budapest, Európa, 1986, 307-409.

Platón: *A szofista*. Ford. Kövendi Dénes, Bene László. Budapest, Atlantisz, 2006.

Rácz István (ford.): *Kalevala*. Budapest, Európa, 1980.

Radin, Raul (ed.): *African Folktales*. Princeton, Princeton University Press, 1970.

Rockenbauer Zoltán: *Ta'aroa. Tahiti mitológia*. Budapest, Századvég, 1994.

Rhys, John: *Lectures on the Origin and Growth of Religion as Illustrated by Celtic Heathendom*. London, Williams and Norgate, 1862².

Schayer, Stanislas: „A Note on the Old Russian Variant of the Purushasukta.” *Archiv Orientalni* 7, 1935, 319-323.

Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph: „Die Weltalter. Erstes Buch (aus dem handschriftlichen Nachlaß).” In: *Sämmtliche Werke. Band 8*. Hrsgb. von Karl Friedrich August Schelling. Stuttgart – Augsburg, Cotta, 1861, 195-344.

Schipper, Kristofer Marinus (aka Si Csou-zsen): „The Wholeness of Chaos. Laozi on the Beginning.” In: Schipper, Mineke – Ye Shuxian – Yin Hubin (eds.): *China's Creation and Origin Myths. Cross-cultural Explorations in Oral and Written Traditions*. Leiden – Boston, Brill, 2011, 135-152.

Schuman, Michael: *Mayan and Aztec Mythology*. Berkeley Heights, Enslow, 2001.

Simor András: *Sasok és kondorkeselyük. Navatl és kecsua költészet*. Budapest, Magvető, 1977.

Spence, Lewis: *The Myths of the North American Indians*. New York, Thomas Y. Crowell Company, 1914.

Sproul, Barbara Chamberlain: *Primal Myths. Creation Myths Around the World*. San Francisco, Harper Collins, 1991.

Sturluson, Snorri: *The Prose Edda. Tales from Norse Mythology*. Tr. by Jean I. Young. Berkeley – Los Angeles, University of California Press, 1966.

Talon, Philippe: *The Standard Babilonian Creation Myth. Enuma Elis. Introduction, Cuneiform Text, Transliteration, and a Sign List with a Translation and Glossary in French*. The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2005.

Vallas, Pierre (szerk.): *Mitológiai enciklopédia*. Ford. Sóvágó Katalin. Budapest, Saxum, 2010.

Vergilius Maro, Publius: „Aeneis.” Ford. Lakatos István. In: *Összes művei*. Budapest, Európa, 1962, 109-407.

Walraven, Boudewijn: „The Creation of the World and Human Suffering.” In: Buswell, Robert E. (ed.): *Religions of Korea in Practice*. Princeton, Princeton University Press, 2007, 244-258.

Williamson, Robert Wood: *Religious and Cosmic Beliefs of Central Polynesia*. Vol. 1. Cambridge, Cambridge University Press, 1933.

Xiaodong, Wu: „Pangu and the Origin of the Universe.” In: Schipper, Mineke – Ye Shuxian – Yin Hubin (eds.): *China's Creation and Origin Myths. Cross-cultural Explorations in Oral and Written Traditions*. Leiden – Boston, Brill, 2011, 163-176.

Zaehner, Robert Charles: *Zurvan. A Zoroastrian Dilemma*. Oxford, Oxford University Press, 1955.